

Les colònies industrials a Catalunya

Rosa Serra i Rotés*
Historiadora

Rebut 29 març 2010 · Acceptat 30 juny 2010

RESUM

Les colònies industrials, enteses com a nuclis de poblament industrials situats en zones rurals, són un dels fenòmens més característics del procés d'industrialització de Catalunya, tant pel model industrial, empresarial i social que van desenvolupar com perquè han esdevingut un dels trets més singulars del paisatge de les conques fluvials del Ter i del Llobregat, i més concretament de les comarques del Ripollès, Osona, el Berguedà i el Bages. De la mà de les colònies, aquestes comarques van deixar de ser espais rurals i es van industrialitzar i urbanitzar.

PARAULES CLAU: colònia industrial, industrialització, paternalisme, moviment obrer, valls fluvials

MOLTES COLÒNIES, TOTES DIFERENTS

La colònia industrial es caracteritza per l'erecció d'un poblament obrer al costat de la fàbrica, que utilitza l'energia hidràulica d'un riu com a força motriu. Les primeres aparegueren a la Gran Bretanya al segle XVIII. La més famosa és l'escolesa New Lanark (1786), situada vora el riu Clyde i dirigida des del 1800 per Robert Owen, futur cooperativista i reformador social. Una altra de ben estudiada és la de Saltair (1853), al Yorkshire. A Itàlia es troben exemples com el de Crespi d'Adda (1878), a la província de Bergamo, no lluny dels Alps. Però enlloc no es troba una tal densitat de colònies industrials com a Catalunya, amb cent cinquanta anys d'existència, si bé les fàbriques que els van donar origen ja han desaparegut.

Les colònies industrials, enteses com a nuclis de poblament productius situats en zones rurals, són un dels fenòmens més característics del procés d'industrialització de Catalunya, tant pel model empresarial i social que van desenvolupar com perquè han esdevingut un dels trets més singulars del paisatge de les conques fluvials del Ter i del Llobregat, i més concretament de les comarques del Ripollès, Osona, el Berguedà i el Bages. De la mà de les colònies, aquestes comarques van deixar de ser espais rurals i es van industrialitzar i urbanitzar.

Les colònies tèxtils són les més importants en nombre i també les més conegudes i estudiades, les que defineixen el model. A la vall del Llobregat es concentren els exemples

més destacats des del punt de vista arquitectònic i urbanístic, i també els més complexos quant a sistema productiu: la majoria de les fàbriques de les colònies filaven, teixien i feien els processos de l'acabat, l'aprest i el tint. Com les de la vall del Ter i dels rius secundaris —Cardener, Calders, Anoya, Freser i fins i tot el canal de Pinyana, a les terres de Lleida—, prop d'un centenar de documentades, es van construir en espais rurals, lluny dels petits nuclis urbans que no podien proporcionar subministraments i serveis; per aquesta raó, els propietaris van organitzar tot allò que es necessitava aleshores per a treballar i viure i, per tant, esdevenir al màxim possible autònoms. Sovint s'ha ressaltat aquest aspecte autònom pel que fa als serveis que la colònia ofería als seus treballadors-habitants, però aquesta autosuficiència era un objectiu prioritari per al funcionament de la fàbrica. Gràcies als equips de paletes, fusters i sobretot manyans, la desitjada autosuficiència esdevenia una realitat; el taller de manyaneria i el seu magatzem eren la clau que feia funcionar la fàbrica i que en garantia la constant modernització i adaptació tècnica.

Tot i que les colònies es concentren especialment al nord de les valls, el fenomen de les colònies industrials va de nord a sud, seguint el curs del riu. En el cas del Llobregat, per exemple, en podem trobar a pocs quilòmetres del naixement del riu, com és el cas del complex industrial del Clot del Moro, que comprenia, a més de la fàbrica de ciment i les seves instal·lacions complementàries, l'estació de tren, la casa dels directius amb la seva zona esportiva i el xalet del propietari, el comte Güell; els treballadors vivien a la Pobla de Lillet, a pocs quilòmetres del complex. Llobregat avall, de manera contínua, el rosari de colònies, fins al Baix Llobregat, amb la Colònia Sedó i la Colònia Güell com a grans exemples, arriba fins al delta mateix, on

* **Adreça de contacte:** Rosa Serra i Rotés. Muntaner, 200, àtic 8a. 08036 Barcelona. Tel. +34 933 630 823. Fax: +34 933 630 824.
E-mail: serrarr@diba.cat

es van bastir dues grans colònies agrícoles, la Casanova i la Ricarda, al Prat de Llobregat.

Val la pena insistir en el fet que la colonització industrial és molt rica i plural i que al costat de les tèxtils també es van fundar colònies que allotjaven població dedicada a altres activitats industrials, ja que, en aquesta etapa de la segona industrialització, la disponibilitat i l'especialització de la mà d'obra eren un requeriment primordial per a fer rendible la inversió industrial. Al peu de les mines de carbó de Fígols, es van construir les colònies mineres de Sant Corneli, Sant Josep i la Consolació (Cercs) i la de la Vall de Peguera (Fígols), com també, al Ter, al peu de les mines d'Ogassa (Ripollès); de colònies mineres, també n'hi va haver a la conca potàssica del Bages (Cardona, Súria, Balsareny i Sallent). La fabricació de ciment va obligar també, en alguns casos, a construir petites colònies com és el cas del Clot del Moro (Castellar de n'Hug, Berguedà) i el Collet (Guardiola de Berguedà). La de Graugès (Avià, Berguedà) i les desaparegudes del Prat del Llobregat (Casanova i la Ricarda) són exemples del sistema aplicat a explotacions agropecuàries modernes.

Hem de destacar especialment el cas de la Colònia Güell, tant pel seu valor arquitectònic i urbanístic que ha fet que la seva església, obra del gran arquitecte Antoni Gaudí, hagi estat declarada Patrimoni de la Humanitat per la Unesco, com pel fet que, essent tèxtil, és l'únic exemple d'aquest sector que no aprofita l'aigua del riu com a font d'energia. Moltes colònies i totes diferents, perquè, com el poblament rural, els pobles i les ciutats, no n'hi ha dues d'iguals, tot i que comparteixen les característiques del model productiu i l'organització socioeconòmica.¹

MOLT MÉS QUE UN MARC LEGISLATIU FAVORABLE

La primera llei de colònies i les que la van seguir partien d'una potent tradició en el camp de la colonització que es remunta, en el cas espanyol, no únicament al segle XVIII amb la important tasca de colonització impulsada per Carles III, sinó a segles d'experiències al continent americà arran de la conquesta i l'explotació d'aquell immens imperi colonial. Amb aquests precedents, és lògic que a partir del 1833 la colonització agrària continués essent una qüestió pendent. Entre el 1833 i el 1868 s'inicià el llarg i difícil camí de la creació d'un estat liberal, en el qual la monarquia es transformà lentament i amb pocs encerts sota el guiatge dels liberals moderats que aplegaven la major part de la noblesa terratinent i de la burgesia.

Els liberals —units contra l'absolutisme i entorn d'Isabel II—, impulsors del procés de creació del nou estat, estaven dividits en dos grans partits, el moderat i el progressista; la burgesia industrial adoptava actituds cada vegada més conservadores i la Corona mai no trobava el moment per a cridar els progressistes a formar govern, de manera que només hi van accedir després de *pronunciamientos*. Fou justament durant els curts períodes de govern pro-

gressista que s'inicià la reforma agrària amb les lleis de desamortització del sòl (Mendizábal, 1836, i Madoz, 1855) i d'un seguit de lleis complementàries molt importants, una de les quals fou la Llei de colònies del 1855, la primera d'una llarga llista i que va anar seguida de la del 1866 i la del 1868.² La del 1855 era una llei relacionada amb les de desamortització, la de ferrocarrils i la de societats anònimes de crèdit, també del període 1855-1856, que foren polèmiques i criticades, tant des del punt de vista teòric com per les conseqüències que va generar la seva aplicació.

L'objectiu final no era altre que transformar i modernitzar el camp espanyol, que és gairebé el mateix que dir el país, perquè a mitjan segle XIX Espanya era, en la seva totalitat, un país rural. Només cal repassar les xifres: quinze milions i escaig d'habitants, dels quals només un 44 % es podien considerar població activa, i d'aquest percentatge el sector agrari representava el 63,5 %, seguit del 25,5 % del sector serveis (criats, comerç, clergat, etc.) i un 12 % del sector secundari (artesanat i indústria). L'esperança de vida dels espanyols de mitjan segle XIX era de trenta-cinc anys, la taxa de mortalitat d'un 29 %, i la de natalitat del 34 %. Un panorama ben galdós! A més, l'aplicació de les reformes polítiques i econòmiques era massa lenta, ja que l'any 1855 només s'havien construït 477 quilòmetres de la xarxa ferroviària estatal.

La Llei de colònies del 1855 va ser seguida per la del 1866, dirigida al foment de l'anomenat «caserío rural» i que coincideix també amb un altre paquet d'importants lleis: la Llei d'aigües. Comprovada la seva poca efectivitat, fou substituïda per la del 3 de juny de 1868, que posà les bases per a l'autèntic desenvolupament de les colònies industrials: l'article primer indicava que una indústria no agrícola que estigués situada en una zona rural estaria exempta de la contribució industrial sempre que formés part de població rural.

LA INCIDÈNCIA DE LA LLEI DE COLÒNIES A CATALUNYA

Però, és clar, una cosa és la llei i una altra de ben diferent la seva aplicació, que requereix el desplegament dels reglaments i les ordres ministerials corresponents. Tot això dins el marc d'un estat en construcció, immers en lluites polítiques contínues, crisis econòmiques al camp i en el naixent sector industrial, convulsions socials, i les cruentes guerres civils —les carlines—, però també els conflictes colonials al Marroc i a Cuba. Diverses reials ordres van concretar molt més els privilegis de la llei amb l'objectiu de frenar l'allau de peticions; amb tot, es va interpretar de manera desigual per part dels governadors civils, i en el cas de Catalunya només se'n beneficiaren trenta-cinc, un reduït grup d'empresaris agrícoles, tèxtils, metal·lúrgics i miners, un percentatge molt baix si tenim en compte que eren més d'un centenar les colònies que es van construir a Catalunya. De les 142 colònies industrials beneficiades per la llei i escampades per Espanya, el nombre més im-

portant —una seixantena— correspon, segons l'expedient de sol·licitud i de concessió, a les que es dedicaven a la indústria agroalimentària (fàbriques de sucre, aiguardent, farineres, molins d'oli, etc.); les segueixen, en nombre d'importància, les vint-i-sis que figuren com a tèxtils, quinze de les quals se situen a la província de Barcelona, dues a Girona, i una a Lleida.

Les colònies catalanes que es van beneficiar de l'estatut de colònia van ser: la Colònia Sedó d'Esparreguera (1879), la Colònia Vila-seca de Torelló (1880), l'Ametlla de Merola (Puig-reig 1880), Cal Pons i Cal Prat de Puig-reig (1882), Viladomiu Nou i Viladomiu Vell de Gironella (1892), La Mambra d'Orís (1882), Salou i el Còdol Dret (les Masies de Roda, 1882), Can Serra, El Burés i El Borràs a Castellbell i el Vilar (1883), Matabosc a Camprodon (1883), la Colònia Güell a Santa Coloma de Cervelló (1883) i la Colònia Rosal a Berga (1885). L'any 1883, també varen obtenir l'estatut la colònia minera d'Ogassa (Surroca, Ripollès), propietat de la Compañía Ferroviaria Ferrocarril y Minas de San Juan de las Abadesas, i dotze colònies més que no hem pogut identificar: sis a la província de Lleida (quatre d'agrícoles, una de tèxtil i una de paperera) i sis a la de Tarragona (una de salinera, quatre d'agroalimentàries i una de paperera).

Les colònies industrials es construeixen allà on l'empresari troba matèries primeres rendibles per a explotar, cosa que succeeix a les zones rurals de l'interior del país. Allà on hi ha minerals (carbó, galena, potassa, etc.), s'hi aixequen empreses mineres i metal·lúrgiques, on hi ha pedra s'ubiquen les de ciment i les químiques, empreses agrícoles transformen grans extensions de terra de secà en regadiu, i els empresaris tèxtils aprofiten l'aigua com a font d'energia gratuïta per a les seves fàbriques. I, és clar, instal·lats en zones rurals, obligats a construir habitatges i serveis per tal d'assegurar-se una mà d'obra estable, és lògic que els empresaris intentin aprofitar els avantatges d'una llei de colonització que no solament els estalviava de pagar els impostos que gravaven les indústries, les terres, els horts i les botigues, per un període de quinze a vint-i-cinc anys a més de possibles pròrrogues, sinó que els donava altres privilegis: el d'ocupar càrrecs de representació pública, permís d'armes gratuït, permís per a explotar pedreres i construir forns de calç, de teules i d'obra, i fins i tot la possibilitat de redimir els obrers de la colònia del servei militar. Tot i que l'article 19 de la llei els obligava a sufragar els serveis bàsics d'educació —mestre i escola, metge i servei religiós—, els propietaris que construïen més de cent cases mai no van ésser inclosos en cap partida pressupostària per part dels diferents governs. La llei és fruit de la preocupació de l'agrariisme, que confiava en la bondat dels mètodes indirectes d'intervenció en el camp espanyol per impulsar-ne la modernització i, per tant, és una llei de privilegis. Però entre el 1885 i el 1892, la tendència canvia al mateix temps que es generalitzen els conflictes entre les colònies i els municipis, que no s'oposaven a la nova ocupació urbana i industrial, però sí que es queixaven dels greus desequilibris socioeconòmics que les co-

lònies amb estatut causaven al municipi i de la gran independència de què gaudien els propietaris, i sobretot dels perjudicis que provocava a la hisenda municipal la no-percepció d'impostos.

A aquesta pressió municipal, que no hem de valorar en excés, ja que es tractava d'uns quants municipis relativament petits de la Catalunya interior —Gironella, Esparreguera, Puig-reig, les Masies de Voltregà, etc.—, s'hi afegí la més contundent i poderosa del Ministeri d'Hisenda.³ Finalment, la Llei de pressupostos del 30 de juny de 1892 disposa, en el seu article 19, la suspensió de la tramitació de noves concessions, així com la revisió de les que havien estat atorgades fins a aquell moment, davant la sospita generalitzada que molts dels milers de propietaris afavorits per la Llei de colònies agrícoles i industrials no havien complert l'esperit de la llei.

AIGUA, CARBÓ I ELECTRICITAT

Les colònies tèxtils es van instal·lar al peu del Llobregat, del Ter i dels seus afluents per aprofitar l'aigua com a font d'energia gratuïta, tal com ho havien fet els seus avantpassats a l'època preindustrial. Els avenços tècnics els van permetre substituir les velles rodes de calaixos per modernes turbines, els arbres de transmissió de fusta per gruixuts i valents arbres drets, estructures de ferro calibrat que s'enfilaven pel cor de la fàbrica i que, mitjançant un complex sistema de politges, corretges i embarrats, transmetien la força a les màquines. I a partir del començament del segle xx, força mecànica per electricitat.

En plena construcció de l'Estat liberal, el procediment per a tramitar les concessions d'aigües destinades a usos industrials estava regulat per la Llei d'aigües del 1866, revisada el 1879, la qual, a més de permetre utilitzar l'aigua com a font d'energia gratuïta, eximia l'empresari de pagar impostos de contribució industrial per un període de deu anys. Beneficiava tots els empresaris, fos quina fos la seva activitat, ja que es considerava que els aprofitaments hidràulics estalviaven importacions de carbó anglès. Per això l'aigua del Llobregat i del Ter va interessar a tothom.

L'any 1904, s'inaugurava la primera fàbrica de ciment de l'empresa Asland a l'indret del Clot del Moro (Castellar de n'Hug). Per a fer funcionar la fàbrica s'utilitzava carbó de l'Alt Berguedà i sobretot l'aigua del riu. El 1905, José Enrique de Olano y Loizaga, propietari de bona part de les mines de carbó de l'Alt Berguedà, va comprar la concessió hidràulica del Collet (Guardiola de Berguedà) amb un aprofitament de 3.000 l/seg; des de la central, tres línies d'alta tensió portaven l'electricitat fins a les boques de mines i d'aquesta manera s'aconseguí introduir ventilació mecànica a l'interior de les galeries i iniciar el procés de modernització i mecanització de les explotacions mineres.

Aquest riu de règim mediterrani —rebec, arrauxat, massa vegades eixut i repetidament torrencial— que travessa de nord a sud el nostre país i el divideix per la meitat, és l'únic riu de Catalunya que porta directament de la

mntanya al mar, de l'espai buit a la gran conurbació de Barcelona. El Rubricatus dels romans —per les tonalitats vermelloses de la terra on neix i també perquè quan creix baixa tèrbol, fosc, fangós, relliscós, és a dir, *lubricatus*— és aigües amunt, en el seu curs mitjà i alt, un riu llòbrec, ja que discorre entre muntanyes plenes de boscos que li fan ombra. I, encara més, és el riu més treballador, és a dir aprofitat, explotat, del món; el gran geògraf Pierre Defontaine ho va resumir amb una frase magistral que no deixem mai de reescriure: «Cap riu del món, potser, no ha estat objecte d'un aprofitament tan exhaustiu com l'indigent Llobregat.» Menys cabalós que el Ter, i naturalment que el Segre, l'«indigent» Llobregat ha estat, i encara és, el nervi de Catalunya, no solament perquè les seves aigües s'han aprofitat com a energia des de temps immemorial, sinó també perquè la seva conca, des de Castellar de n'Hug, on neix, fins al delta, on mor, és el territori més densament poblat, urbanitzat i comunicat de Catalunya.

Riu domesticat a la fi, canalitzat i desviat del seu curs natural per rescloses i canals de fàbriques i per obres d'enginyeria que al llarg del temps s'han construït amb el fi d'aprofitar encara més les seves aigües. Entre el 1885 i el 1900, es va construir a l'Alt Llobregat el Canal Industrial de Berga, de vint-i-un quilòmetres, des de Guardiola de Berguedà fins a la Colònia Rosal. Prop de la desembocadura, es va construir entre el 1855 i el 1885 el Canal de la Dreta del Llobregat, i entre el 1817 i el 1819 el de la Infanta, utilitzats per a regar i moure molins i que al llarg del segle xx van tenir importants aprofitaments industrials.

L'aigua esdevé riquesa i negoci per als propietaris rurals que tenen terres al peu dels rius treballadors. El Cardener n'és un exemple, on es troben pagesos i propietaris rurals que no volen renunciar a la possibilitat, moltes vegades frustrada, d'esdevenir industrials. Alguns són grans propietaris, fins i tot amb títols nobiliaris, que inverteixen capitals i terrenys en el procés de transformació en el tram de Súria a Callús. El 1870 el marquès de Gelida construeix una gran fàbrica, inicialment dedicada a la fabricació de paper amb la fusta dels boscos de la finca, i que finalment s'especialitza en filatura de cotó, la Gelidense, que acaba traspasada a Bonaventura Jover i Mata, un industrial barceloní. Riu avall, a Callús, fàbriques i colònies poc desenvolupades són iniciativa de propietaris agrícoles: és el cas de la Colònia Antius, d'El Guix i de la Colònia El Cortès. Entre aquests propietaris destaca el marquès de Palmerola i baró de Callús, Josep Maria Despujol i Ricart, propietari del mas Ribera i fundador de la petita colònia de Cal Cavaller. El Cardener, llevat del cas de les grans colònies El Palà Vell i El Palà Nou o Colònia Valls, és un riu de petites filatures els propietaris de les quals les acaben llogant, un sistema que ara coneixem bé i que pren forma amb l'expansió dels nous polígons industrials.

Entre el 1874 i el 1881, se succeeixen els litigis pel control de l'aigua del tram de Cal Rosal fins a l'Ametlla, i molt especialment entre Gironella i Puig-reig; les disputes es repeteixen, riu avall, a finals de segle entre els Vidal i els amos de la Casa Gran de Cal Riera. Durant el període

1879-1905, la Junta de la Séquia de Manresa es queixa repetidament que els fabricants de l'Alt Llobregat emmagatzemen aigua a l'estiu i tallen el curs de la séquia que des del segle XIX porta aigua del Llobregat a la capital del Bages.

S'exigia molt al riu, massa, i semblava que el Llobregat era inescotable. Tot i els problemes i la lentitud en la concessió d'usos per part de l'Administració, els industrials no paraven de presentar sol·licituds, i així es generà una autèntica lluita per l'aigua, una «febre de l'aigua» que succeí la «febre d'or», terme utilitzat per a denominar el període d'eufòria del començament dels anys vuitanta del segle XIX, que es comparava exageradament al que es produí a Califòrnia vers el 1848. La realitat era i és, però, una altra; no hem d'oblidar que es tracta de l'«indigent» Llobregat.

L'any 1879, la Junta de la Séquia de Manresa inicia un llarg període de queixes a la Secció de Foment, perquè els fabricants tèxtils de l'Alt Llobregat emmagatzemaven aigua mitjançant «embalses, deteniendo la corriente en épocas de escasez de aguas y utilizándolas después según las necesidades de cada fábrica, lo cual origina las intermitencias en las llegadas del agua hasta la acequia de Manresa.» Les queixes es van repetint els anys 1896, 1898 i 1905. La Junta de la Séquia es preocupava amb raó: les concessions eren prou importants (aprofitaments de 3.000 a 5.000 l/seg) i, a més, a l'Administració li plovién sol·licituds per a reformes en rescloses i canals de les fàbriques que ja funcionaven des de feia anys i també per part de les noves instal·lacions; es tractava d'aconseguir més aigua, o almenys de garantir-ne l'ús quan ja eren evidents les mancances del Llobregat.

L'aigua del Llobregat s'ha aprofitat d'una manera molt especial a la zona del delta; des de l'inici del poblament d'aquest territori, es perforaren pous de poca profunditat i l'aigua s'emmagatzemava en cisternes. La gran secada del 1892 esperonà Jaume Casanovas i Parellada, amo de la colònia agrícola Casanova, a trobar una solució definitiva. Encarregà al mestre pouaire de Cornellà conegut com el Met de Cornellà la perforació d'un pou profund «fins a trobar aigua o foc»; al cap de poques setmanes de treball, es descobriren les aigües artesianes que van permetre tenir aigua potable per a usos domèstics al Prat i poder desenvolupar l'agricultura de regadiu del delta.

L'aprofitament de les aigües artesianes del Llobregat arriba molt més lluny; només cal recordar que el Grup Agbar, que té els seus orígens en l'empresa Compagnie des Eaux de Barcelone —fundada a Lieja el 1876 per abastir d'aigua les poblacions pròximes a Barcelona a través de l'aqüeducte de Dosrius— i en la societat anònima Empresa Concessionaria de Aguas Subterráneas del Río Llobregat, del 1871, és avui al capdavant d'un gran hòlding constituït per més de cent cinquanta empreses que opera en tots els àmbits relacionats amb el cicle integral de l'aigua. El 1903 es va construir el primer pou industrial per a la fàbrica de sacs Godó-Tàpies, al qual seguiren els de Tallers Roca de Gavà dedicats a la construcció de radiadors i calderes de calefacció, el de La Papelera Española SA al Prat de Llobregat o el de la fàbrica de la companyia Es-

pañola de Industrias Químicas SA, antecedent de La Seda de Barcelona SA.

Avui, quan el model de fàbrica de riu i de colònia tèxtil ja no té futur, el riu continua essent una font d'energia preuada per a un país pobre en recursos energètics. I és que, a les turbines de les fàbriques, s'hi van acoblar, des de finals del segle XIX, generadors d'electricitat i l'energia elèctrica obtinguda es va poder utilitzar per a ús intern de la fàbrica i de les colònies i fins i tot es va distribuir en un àmbit reduït. Les possibilitats que ofería el Llobregat van permetre que alguns industrials tèxtils instal·lats en colònies, com per exemple els Gomis de Manresa, desenvolupessin el 1909 una xarxa de transport d'electricitat; l'èxit d'aquesta empresa i de la comercialització del fluid elèctric va permetre que posteriorment el complex productiu iniciat a la Colònia Gomis, als peus de Montserrat, es transformés en una important empresa hidroelèctrica, Fuerzas Hidroeléctricas del Segre.⁴

Amb l'aigua del Llobregat no n'hi havia prou per a garantir el funcionament de les fàbriques. Quines eren, doncs, les altres oportunitats que calia sumar a la de l'aigua i als pocs incentius fiscals? En un país de micarelles com el nostre, pobre en recursos energètics, pobre en matèries primeres, pobre en mercats consumidors, els fabricants, que eren gent disposada a fer negoci, estudiaven totes les oportunitats. I, no en tinguem cap dubte, si optaven pel model de colònia era perquè l'operació era rendible, gairebé sempre a curt termini. Estem convençuts que la suma d'aquestes micarelles i el fet, gens anodí, que la majoria dels fabricants fundadors fossin d'aquell tros de riu i coneguessin bé el territori —és a dir, la gent i la seva idiosincràsia, el riu i el seu règim fluvial, les distàncies, els terrenys, el veïnatge... que no és poc— els feia decidir pel model.

Construir una fàbrica de riu —resclosa i canal inclosos— i posar-la en marxa —motors, màquines, sistemes de transport, matèries primeres, etc.— exigia una gran inversió; encara més quan calia construir també la colònia. Els industrials de colònia van intentar sempre pal·liar el cost extraordinari que comportava la construcció, ni que fos a terminis i amb sous molt baixos, d'una colònia obreta amb tots els seus serveis.

No podem perdre de vista que al capdamunt de les conques fluvials del Ter i del Llobregat se situen les conques carboníferes més importants del país: la de Sant Joan de les Abadesses-Ogassa i la de Berga (Fígols-Cercs), que ben aviat proporcionaren carbó per fer funcionar les fàbriques durant els llargs i continuats períodes d'estiatge, un cop van quedar connectades per les respectives xarxes ferroviàries, molt més tard del que els promotors del ferrocarril i els mateixos industrials de riu havien desitjat.

Al Llobregat, el tren impulsat per industrials de colònia (Pons, Rosal, Monegal, Soldevila, Regordosa, Claret, Pla...) va arribar a Puig-reig el 1885, a Cal Rosal el 1887 i al peu de les mines de Fígols el 1903, solucionant el problema del transport de les primeres matèries —cotó i carbó— i dels productes manufacturats —teixits—; però també, en arribar a l'Alt Berguedà, va connectar amb la

conca minera i, per tant, va permetre aconseguir carbó a preus molt competitius. Tot plegat va fer del tren un bon negoci, ja que va esdevenir el tren del cotó, del carbó, del ciment i de la fusta que, des de Manresa, va connectar amb Barcelona resseguint la vall del Llobregat.

El 1878, la premsa local de Berga es felicitava del fet que la secada permetia augmentar el consum de carbó de la conca minera berguedana, tot i que es lamentava que els preus eren massa alts ja que no hi havia encara ferrocarril. I és que amb l'aigua del riu no n'hi havia prou. El 1904, la fàbrica de la Colònia Pons va canviar la vella màquina de vapor de 150 CV per una de 400 CV fabricada a La Maquinista Terrestre y Marítima, que va venir a reforçar les dues turbines Francis de 160 CV cadascuna. El 1911, set anys després de l'arribada del tren de Manresa-Berga al peu de les mines, tots els fabricants cotoners catalans, inclosos els de les colònies, compraven carbó a José Enrique de Olano y Loizaga, comte de Fígols i principal accionista de l'empresa minera Carbones de Berga SA.

Les colònies del Llobregat compraven carbó quan no disposaven d'aigua suficient, cosa que passava sovint. Per aprofitar al màxim l'energia gratuïta que fornía el riu, i un cop introduïts uns precaris sistemes d'il·luminació d'arc voltaic, a les fàbriques de les colònies es podia treballar vint-i-quatre hores diàries; les màquines de vapor proporcionaven la regularitat energètica que necessitaven les màquines i que el Llobregat no podia oferir. Fins al 1976, any en què s'inaugurà l'embassament de la Baells, les seves aigües no es van regular.

Tot indica que l'opció exclusiva de l'aigua només es va poder mantenir als primers anys, entre el 1858 i el 1880 com a molt tard. A partir d'aquesta data, gairebé totes les grans fàbriques de colònies funcionen amb l'energia complementària proporcionada per una màquina de vapor. A la Colònia Borgonyà, al Ter, fundada el 1894, la potència de vapor instal·lada és igual a la que proporcionen les turbines, i la fàbrica es dissenya pensant en el treball conjunt dels dos motors. L'any 1904, la fàbrica de Cal Pons (Puig-reig) canvia la seva antiga màquina de vapor de 150 CV per una de 400 CV fabricada per La Maquinista Terrestre y Marítima; el 1896, a la fàbrica hi havia en funcionament dues turbines Francis de 160 CV cadascuna.

Amb la generalització de l'electricitat, moltes de les velles màquines de vapor es van vendre com a ferro vell; a les turbines, s'hi van connectar generadors i totes es van convertir en centrals hidroelèctriques locals. Avui, un cop tancades les fàbriques de les colònies industrials, moltes continuen venent fluid elèctric a les empreses que el distribueixen a la xarxa.

A Ribes de Freser, per exemple, l'enginyer Esteve Recolons va construir tres salts d'aigua al Freser: el de Diaó i el de Rialb servien per a alimentar la fàbrica i el de Recolons per a obtenir electricitat i vendre-la, i amb aquest objectiu es fundà la Cooperativa de Fluido Eléctrico que acabà venent a Energía Eléctrica de Cataluña. Els Brutau de Sabadell també aprofitaren els salts per a fer electricitat, entre Ripoll i Sant Pau de Segúries, i els Pericàs Boixeda, els

amos de la colònia La Coromina a Torelló, van obtenir un salt a Sant Quirze de Besora amb el qual podien arribar a produir 950 CV. De tots els exemples, el més important és el cas dels Burés, industrials manresans que, a més de la seva fàbrica de Castells i el Vilar, als peus de Montserrat, van construir el salt del Pasteral, a la Celler de Ter, una gran obra d'enginyeria hidràulica que els va permetre generar 1.600 CV per a alimentar la seva fàbrica d'Anglès, però també per a subministrar electricitat a molts pobles de la província de Girona, des d'Anglès fins a la Bisbal, Palamós i Sant Feliu de Guíxols.

DE LA FUNDACIÓ AL CREIXEMENT: UNA APROXIMACIÓ A LA CRONOLOGIA

A l'empara de la legislació —les lleis de colònies i sobretot la Llei d'aigües— i sota l'impuls del procés d'industrialització, es pot establir una cronologia del naixement i el creixement de les colònies industrials. La primera etapa comprèn el període entre el 1858, i molt especialment el 1860, i el 1880; és l'etapa caracteritzada, des del punt de vista tècnic, per la generalització de la segona generació de màquines de vapor que consumeixen grans quantitats de carbó d'importació —les conques carboníferes catalanes encara no s'exploten de manera sistemàtica, amb tècniques d'enginyeria minera i amb capitals capaços de solucionar el problema del transport i de la producció a gran escala—. Els industrials tèxtils, els nous emprenedors cotoners, opten per aprofitar l'energia gratuïta que ofereixen els rius catalans i també les oportunitats de les noves turbines, moltes de les quals ja es fabriquen a l'empresa gironina Planas, Junoy i Barné. Els migrants cabals del Ter i del Llobregat es compensen amb bones instal·lacions en salts naturals i amb la construcció d'infraestructures hidràuliques —la resclosa i el canal— relativament barates, en terrenys encara més barats, i beneficiades per la Llei d'aigües del 1868 que eximeix del pagament d'impostos durant un període de deu anys. En aquesta primera etapa, al mateix temps que la infraestructura hidràulica, la fàbrica i els edificis annexos, es construeixen el primer nucli d'habitatges i els serveis més indispensables, sovint concretats en una botiga que també és forn de pa.

És a partir del 1880, i molt especialment a partir del 1890, superats i controlats els primers grans conflictes i reivindicacions obreres, que els propietaris opten per ampliar els serveis de les seves colònies, les quals es converteixen en veritables nuclis d'habitatges i serveis. Es construeixen més habitatges, que es diferencien en funció de la jerarquia obrera, i al mateix temps que s'amplia el nombre de productes que es venen a la botiga s'edifiquen l'escola, l'església, el cafè i fins i tot un casino, a més del teatre. La segona etapa s'allarga: arriba fins a la segona dècada del segle xx i fa front, amb aquesta creixent oferta de serveis, a les constants i cada cop més dures reivindicacions obreres de les zones urbanes que, debilitades, esmorteïdes i minimitzades, arriben també a les colònies.

Aquest és el cas, per exemple, de les revoltes de juliol del 1909 —les de la Setmana Tràgica—, o les vagues, mai revolucionàries a les colònies però sí existents i encara poc conegudes, dels anys del pistolerisme immediatament anteriors a la dictadura de Primo de Rivera (1923-1930).

Superat el curt període de la Segona República (1931-1936) i el temps catastròfic de la Guerra Civil (1936-1939), amb el franquisme s'inaugura una nova etapa que s'allarga fins al 1960: és el temps de l'autoritarisme, de la repressió, de la crisi i de l'autarquia, el temps del silenci i el temps en què el sistema, emparat per la dictadura, esdevé més dur.

MULTICAUSALITAT PER EXPLICAR UN FENOMEN COMPLEX

Els industrials van intentar espavilar-se a fi de pal·liar el cost extraordinari que comportava la construcció —ni que fos a terminis i amb mà d'obra mal pagada— d'una fàbrica de riu i d'una colònia obrera amb els seus serveis. L'exemple més estudiat és el dels industrials tèxtils que es van instal·lar al peu dels rius per a aprofitar l'aigua com a font d'energia gratuïta, tal com ho havien fet els seus avantpassats a l'etapa preindustrial. A mitjan segle XIX i en plena construcció de l'Estat liberal, el procediment legal per a la tramitació de concessions d'aigües destinades a usos industrials estava regulat jurídicament per la Llei d'aigües aprovada el 3 d'agost de 1866 i revisada el 1879, la qual, a més de permetre utilitzar l'aigua com a font d'energia gratuïta, eximia l'empresari, per un període de deu anys, dels impostos que gravaven la construcció industrial. Però només disset colònies industrials catalanes entre més de vuitanta es van beneficiar d'aquells privilegis abans que fossin suprimits. Hi havia altres factors favorables.

Aquesta llei beneficiava els empresaris tèxtils de les colònies i també els empresaris propietaris d'una fàbrica de riu que no havien de construir una colònia i tots els empresaris, fos quina fos la seva activitat econòmica, que feien servir l'energia hidràulica, i que eren molts. Les colònies creixien i es desenvolupaven, i es continuaven fundant al peu dels rius quan ja tothom tenia clar i havia quedat demostrat que l'aigua dels nostres rius era insuficient per a garantir els ritmes de producció que la indústria requeria, fins i tot a finals del segle XIX. Així com la Llei de colònies del 1868, la Llei d'aigües del 1866 tampoc no explica per si sola l'intens fenomen de les colònies industrials.

Al peu dels rius Llobregat i Ter —i dels seus afluents—, els industrials tèxtils hi van trobar, a més d'energia gratuïta, mà d'obra barata amb ganes de treballar, menys disciplinada del que inicialment pensaven, però que, a còpia de control, de paternalisme, del catolicisme social de l'encíclica papal *Rerum novarum*, de serveis i d'anys de pressió, aconseguiren domesticar. La prova la tenim en l'absència de conflictivitat durant tot el segle XX —excepte, és clar, durant els anys de la Guerra Civil—, fins i tot quan la crisi del sector tèxtil colpejà amb una força extraordinària entre el 1980 i el 1990.

També hi van trobar terrenys barats, molt barats, lliures d'ordenances municipals i de veïns, amb possibilitats d'expansió i amb abundant matèria primera per a bastir el complex fabril i obrer —pedreres sense explotar, tota mena de graves per a fabricar ciment i calç, terres argiloses per a la fabricació de teules i maons, fusta, etc.—, i mà d'obra per a la construcció: picapedrers, paletes, guixaires, calcinaires, manobres i fusters, que procedien del món rural, dirigits, és clar, per mestres d'obra i enginyers. També hi trobaven xarxes ferroviàries, en construcció o en funcionament, que des de Barcelona pujaven riu amunt fins a les conques mineres de Sant Joan de les Abadesses-Ogassa i de Berga-Fígols, les més importants del país i que havien de proporcionar carbó, molt sovint, quan arribaven cada any els estiatges d'hivern i d'estiu i les intermitents temporades de secada.

I encara més: a les valls fluvials, els empresaris hi van trobar independència i àmplies oportunitats d'exercir competències, protagonisme i poder. Els fabricants de colònia són els «amos» a la colònia, al cap del municipi i a la comarca. Ho són quan funden la colònia, ho són quan la colònia creix i mostren el seu potencial econòmic, i ho són especialment durant el llarg període del franquisme.

Si el sistema de colònia no hagués funcionat, si els resultats no haguessin estat positius al llarg de tants anys de colònies tèxtils, totes haurien mort aviat i el sistema no s'hauria generalitzat i multiplicat. A les despeses pròpies de qualsevol activitat industrial, en el cas de les colònies cal afegir-hi les inversions en la construcció i el manteniment d'habitatges i serveis: escola, guarderia, forn de pa, botiga, església, cafè, teatre, cinema, biblioteca, rectoria, convent de monges, cases dels mestres, residència per a noies treballadores, zones esportives, etc. També en la construcció i el manteniment d'infraestructures: carrers i places, estacions i baixadors del tren, subministrament d'aigua i d'electricitat, xarxa de clavegueram, recollida de deixalles, neteja pública... Sense oblidar el capítol que avui qualificariem de «recursos humans», és a dir, el personal de la colònia: capellans, comunitats religioses, serenos i vigilants, mestres, cafeters, botiguers, escombriaires, etc., i el transport per a cobrir el llarg trajecte entre la colònia i Barcelona —viatges dels amos i dels directors, i sobretot el transport del cotó i dels productes manufacturats—. Els industrials de colònia obtenen beneficis econòmics, pau social i protagonisme industrial; els treballadors, milers i milers de persones anònimes fins a quatre i cinc generacions, han trobat en el sistema de colònia treball, habitatge i serveis, és a dir, un lloc per a viure.

COLÒNIES I URBANITZACIÓ DEL TERRITORI

El món de les colònies no es pot destriar del procés d'industrialització de Catalunya i molt especialment d'aquella part del país que a partir de finals del segle XIX i fins ben entrat el segle XX va deixar de ser rural, fruit d'un procés en què la industrialització no era possible si al mateix

temps no es construïen habitatges i serveis, és a dir, colònies industrials. L'exemple de la comarca del Berguedà ho il·lustra clarament.

Al Baix Berguedà, entre Cal Rosal i l'Ametlla de Mero-la, es troba la major densitat de colònies tèxtils evolucionades de Catalunya, ja que en un tram de vint quilòmetres n'hi ha catorze. És un tram de riu que a mitjan segle XIX es caracteritzava per ser, a diferència de la part nord de la comarca, una zona amb una baixa densitat demogràfica. Per a poder aprofitar els recursos minerals i naturals de l'Alt Berguedà, els industrials també es van veure obligats a construir colònies més o menys desenvolupades en funció de la mà d'obra necessària, de la disponibilitat de capital inversor i de la rendibilitat del negoci. A l'Alt Berguedà, es funden les colònies obreres més o menys desenvolupades al costat dels conjunts industrials de la fàbrica de ciment pòrtland de l'empresa Asland del Clot del Moro, al terme municipal de Castellar de n'Hug, però tan a prop de la Pobla de Lillet que fins fa molt pocs anys tot-hom la coneixia com la fàbrica de la Pobla. A la vall de Peguera (Fígols), a 1.500 m d'altitud i amb l'objectiu d'explotar carbó i fusta, s'alça a principis del segle XIX la colònia minera de la Vall, que al mateix temps impulsa el creixement de l'anomenat poble de Peguera. Al Collet, dins l'actual terme municipal de Guardiola, a l'aiguabarreig del riu de Saldes amb el Llobregat, Pere Pujol i Thomàs, de Berga, construeix una fàbrica de calç i una colònia obrera a finals del XIX. A la mateixa època, dins el terme municipal de Berga, però al peu del Llobregat, prop de la Colònia Rosal (Avià-Berga-Olvan), es construeix la gran fàbrica química de Carbuross Metàlics, a l'entorn i prop de la qual també es bastirà un petit nucli d'habitatges i serveis que funcionarà com una colònia de l'empresa.

Amb tot, els grans exemples a l'Alt Berguedà són els de les colònies mineres de Sant Corneli, Sant Josep i la Consolació, al terme municipal de Cercs. Construïdes entre el 1880 i el 1920, constitueixen el conjunt més destacat de totes les colònies mineres de Catalunya, des del punt de vista històric, arquitectònic i urbanístic. És al terme municipal de Cercs, al cor de la conca carbonífera més important de Catalunya, que el fenomen de la construcció de colònies s'allarga fins ben entrat el segle XX. Als peus del Llobregat i de la fàbrica de filats, es va construir la Colònia Carme durant la segona dècada del segle vint, i, després de la Guerra Civil, l'empresa minera Carbones de Berga SA va construir una gran quantitat d'habitatges obrers que convertiren el poble de Sant Salvador de la Vedella i l'estació del tren en una gran colònia de les mines de Fígols.

Les valls dels rius Llobregat, Cardener, Ter i Freser van viure, des de mitjan segle XIX i d'una manera molt intensa, el procés d'industrialització de la mà de la indústria tèxtil, fonamentada en una llarga tradició manufacturera. El procés d'industrialització es va escampar des dels nuclis urbans de Ripoll, Manlleu, Berga i Manresa seguint el curs dels rius i va provocar un altre fenomen molt important, el de la urbanització, del qual són protagonistes des-

tacades les colònies tèxtils. Només cal fixar-se en la intensa ocupació de les valls en el continuat corredor urbà que uneix els Pirineus i el litoral, per entendre que sense les colònies industrials, i molt especialment les tèxtils, els desequilibris territorials del nostre país encara serien molt més grans.⁵

AÏLLAMENT, FERROCARRIL I CARRETERA

La construcció del ferrocarril és un dels trets més característics del procés d'industrialització des que la revolució industrial va néixer a Anglaterra a mitjan segle XVIII i es va escampar per tot el continent europeu a la primera meitat del segle XIX. A més de les línies ferroviàries de via ampla, definides a partir de la Llei de ferrocarrils del 1855, es construïren a Catalunya línies secundàries de via estreta, destinades a omplir els buits que presentava la xarxa ferroviària principal i a solucionar els greus problemes de comunicació. Coneguts amb el nom popular de carrilets, i amb el nom oficial de «ferrocarrils econòmics», es van convertir en una peça clau, no solament del sistema viari i de comunicacions del país, sinó també del procés d'industrialització, urbanització i modernització de Catalunya.

La resolució del problema de les comunicacions fou —i és encara al començament del segle XXI— la gran reivindicació d'una bona part dels sectors econòmics de la comarca del Berguedà. Al segle XIX es confiava plenament que el tren, i també la carretera, havien de solucionar tots els problemes i portar, riu Llobregat amunt, feina, progrés i benestar. No obstant això, tot i que la Junta de Carreteres de Catalunya havia projectat construir, el 1848, tres grans vies que havien de passar per la comarca berguedana, la seva construcció es va endarrerir fins al començament del segle XX.

La carretera de Manresa, resseguint el Llobregat, no arribà a Berga fins al 1864, disset anys després d'iniciar-se'n la construcció, i amb l'obra encara no acabada del tot, fins al 1882 no començaren els treballs de la carretera de Berga a Montesquiu, passant per Vilada i Borredà, que no finalitzaren fins als anys trenta del segle XX. La construcció de la carretera de Solsona a Ribes de Freser també s'eternitzà, perquè el tram de Berga fins al límit amb la província de Lleida, en direcció a Solsona, no s'assolí fins al 1916.

L'aventura del ferrocarril de l'Alt Llobregat, el ferrocarril de les colònies, havia nascut l'any 1880 quan una reial ordre va aprovar el projecte del tramvia Manresa-Berga, projectat per Marià Puig i Valls. Es tractava d'un ferrocarril amb un ample de via de cent centímetres.

La viabilitat del projecte era inqüestionable, segons el periòdic *El Semanario de Manresa* del dia 29 de març de 1881, atesa la gran riquesa de la vall del Llobregat: «carbons, ferro, ciment, fusta; 160 establiments industrials entre fàbriques (tèxtils) i molins fariners, amb una força hidràulica de més de 140.000 cavalls...» Es calculava un trànsit de cent viatgers i vuitanta-cinc tones de mercade-

ries diàries i uns preus de nou cèntims de pesseta per viatge i quilòmetre en segona classe, sis cèntims en tercera classe i tretze cèntims per tona i quilòmetre de transport per a les mercaderies. El cost de la construcció s'elevava a 550.000 duros.

El 1881, l'Estat va atorgar l'explotació de la línia fèrria, per un període de seixanta anys, a la societat Tranvia o Ferrocarril Económico de Manresa a Berga. Just al cap d'un mes es van reunir els accionistes, que van escollir els membres del Consell d'Administració: Pau Sedó, Antoni Rosal, Baltasar de Bacardí, Josep Pons, Manuel Roig, Jaume Soldevila, Marià Regordosa, Pere Badia, Victorià Feliu, Agustí Rosal, Josep Monegal i Antoni Pons. Es nomenà director general de la societat Marià Puig i Valls, autor del projecte, el qual assumí el compromís de construir la via en un termini de dos anys. La construcció del tren fou una iniciativa dels fabricants cotoners de l'Alt Llobregat, que volien enllaçar les seves fàbriques amb la línia ferroviària de Barcelona i aconseguir optimitzar el transport de les bales de cotó des del port de la capital, a més de tenir una sortida econòmica i ràpida per als seus productes manufacturats. No només el primer consell d'administració, sinó tots els que el van succeir fins al traspàs de la línia a la companyia dels Ferrocarrils Catalans l'any 1919, eren controlats pels grans industrials cotoners de les colònies del Llobregat, especialment pels Pons i els Rosal. Propietaris de colònies tèxtils i accionistes de la companyia ferroviària ho eren també els germans Soldevila (Colònia Soldevila de Balsareny), Antoni Teixidor i Bassacs (Cal Bassacs), Josep Monegal i Nogués (l'Ametlla de Casseres), els germans Viladomiu (Viladomiu Vell), Pau Sedó (Colònia Sedó) i una llarga llista d'amos de fàbriques de riu, com ara els Pons i els Clerch, socis de la companyia Claret, Pla i Cia. de Sallent, o Marià Regordosa, amb fàbrica al Pont de Vilomara. Tampoc no hi faltaven alguns dels principals inversors i capitalistes d'aquells anys, com Baltasar de Bacardí, Manuel Farguella i de Magarola o Evarist Arnús i de Ferrer. També hi havia un reduït però selecte grup d'enginyers, coneixedors d'aquesta zona geogràfica: els enginyers de mines Lluís M. Vidal i Carreras i Victorià Felip i Vidal, els enginyers Alfons Flaquer i Buñil i Lluís Ribas i Casanovas, i els germans Puig i Valls —Rafael, enginyer forestal, i Marià, enginyer, autor del projecte ferroviari i concessionari de la línia—.

La línia ferroviària que es va dibuixar, en una gran part del traçat paral·lela al riu Llobregat, enllaçava l'estació del Nord de Manresa amb la Colònia Rosal, i més concretament amb l'estació que es va construir davant mateix de la colònia, però al terme d'Olvan. L'últim tram, des de Cal Rosal fins a Berga, plantejava serioses dificultats tècniques i econòmiques i, finalment, enmig d'una gran polèmica que va enfrontar polítics, industrials i l'opinió pública de Berga, el tren va quedar aturat a l'estació d'Olvan, a Cal Rosal. L'any 1884, l'estesa de la via arribava fins a Sallent i el 1885 es va poder fer el primer viatge fins a Puig-reig. Dos anys més tard, el 1887, el tren arribava a l'estació d'Olvan, a les portes de la Colònia Rosal.

El 1881 es va fundar la societat Ferrocarril y Minas de Berga, a la qual l'any següent el Ministeri de Foment transferí la concessió de la construcció i explotació de la línia ferroviària Manresa-Guardiola. Aleshores ja era evident que per fer rendibles els lignits de l'Alt Berguedà calia construir un ferrocarril, les obres del qual començaren el 10 d'octubre de 1882 en el tram Cercs-Guardiola. Els treballs eren complexos, atesa l'orografia del terreny, ple de desnivells, i la considerable quantitat de túnels i ponts que s'havien de construir provocà la fallida i la paralització de l'obra fins al 1890, en què s'uniren les companyies Ferrocarril y Minas de Berga i Tranvía o Ferrocarril Económico de Manresa a Berga, amb l'acord previ dels seus homes forts, Lluís G. Pons i Enrich, el propietari de la Colònia Pons de Puig-reig, i José Enrique de Olano y Loyzaga, el qual el 1893, en nom del grup financer DGE De Olano, es va fer càrrec de les mines.

L'any 1903, el tren arriba al peu de les mines de José Enrique de Olano, a l'estació de Fígols-Les Mines. Aquesta estació donà nom al lloc i era una de les més grans i complexes de tota la línia, atès que connectava amb tot el sistema de plans inclinats que baixaven des de Sant Corneli, Sant Josep i la Consolació. Des d'aleshores, tot i que l'indret i les explotacions mineres més importants estaven situades dins el terme municipal de Cercs, el conjunt miner es va conèixer amb el nom de Fígols i la conca minera de l'Alt Berguedà es va transformar en la més important de Catalunya.

Així, doncs, el tren va arribar a l'Alt Berguedà el 1904, molt abans que la carretera. Tal com havia succeït a molts altres llocs, aquest fet va provocar una transformació extraordinària del territori. Sens dubte, el primer impacte fou econòmic, atès que el tren es va convertir en el mitjà de transport de mercaderies, principalment matèries primeres —cotó, carbó i fusta— i productes manufacturats —filats i teixits de cotó i ciment—. També transportava productes alimentaris de caducitat curta, la qual cosa va permetre ampliar notablement la dieta de la gent de la comarca. El tren també pujava carregat de mobles, roba, eines i màquines, a més dels primers electrodomèstics i, és clar, del correu i la premsa diària. Fou un tren per a tothom, i encara que els vagons de primera i de segona classe podien marcar una certa categoria, s'hi barrejaven miners, excursionistes, estiuejants, boletaires i emigrants. Com a tot arreu on es desplega la xarxa ferroviària, es feia servir per a anar a treballar, al mercat i a la fira, a la festa major i al cinema, a la font o a banyar-se al riu, a cal metge o a cal notari, i sobretot, per a baixar a Barcelona. L'any 1904, tot el Llobregat, des del naixement fins al delta, s'havia convertit en un riu industrial, un estret corredor industrial i de comunicacions, allò que els historiadors han anomenat el «nervi» de Catalunya. Pel que fa al Ter, el 1880 el ferrocarril arribava des de Barcelona fins a Ripoll i Sant Joan de les Abadesses, afavorint així les colònies industrials d'aquell riu. En el transcurs del segle xx, el trànsit rodat per carretera desplaçà el del ferrocarril i el de Manresa a Guardiola de Berguedà deixà de funcionar el 1973.

ELS AMOS

Els industrials van trobar a les zones rurals independència, àmplies oportunitats d'exercir competències, protagonisme i poder, tot això a casa seva, entre els seus, on eren, més que a la mateixa Barcelona on vivien, els «amos». Els fundadors de les colònies més antigues del Llobregat eren homes que encara vestien amb americana de pana, sens dubte rics, però als quals encara se'ls podia anomenar pel nom i pel renom; és el cas del Tomàs de cal Rei de Sallent, de Tomàs Viladomiu Bertran, de Josep Alsina, l'amo de cal Metre, o el de la treballadora i emprenedora Raimunda Bassacs. Són gent amb les seves arrels familiars a les comarques del Berguedà i del Bages i de llarga tradició manufacturera. Els Rosal, els Alsina de cal Metre, els Bassacs i els Comelles del Guixaró són berguedans; els Vidal, els Pons, els Borràs, els Valls i els Gomis són del Bages. També n'hi ha de forans. Els Puig del molí de Broquetes, després Colònia Sedó, tenien experiència industrial a Vilanova i la Geltrú, d'on procedien també els fundadors de la colònia de Sant Benet de Bages. Els Serra Feliu de l'Ametlla de Merola havien estat abans fabricants a Vilassar de Dalt (Maresme) i d'allí marxaren cercant energia i mà d'obra més barata i treballadors més dòcils. El barceloní Eusebi Güell va vendre el Vapor Vell de Sants (als afores de Barcelona) per crear vers el 1890, a la seva finca del poble de Santa Coloma de Cervelló (Baix Llobregat), la colònia que porta el seu nom i que va ser l'única moguda només per màquina de vapor. De Bilbao procedia José Enrique de Olano y Loyzaga, fundador de les colònies mineres berguedanes. Fins i tot alguna fundació de colònia es degué a capital estranger, com el de l'empresa escocesa Coats, fundadora al darrer decenni del segle xix de la colònia tèxtil de Borgonyà, al Ter, al terme de Torelló, abans d'associar-se el 1904 amb el fabricant de la major filatura de Sant Andreu de Palomar (Barcelona), Ferran Fabra i Puig, marquès d'Alella.

Ràpidament, els industrials que encara no hi viuen s'instal·len a Barcelona —els carrers més propers al passeig de Gràcia i el mateix passeig són el seu escenari— i com la resta d'industrials tèxtils obren la comercial a la zona compresa entre la ronda Sant Pere, els carrers de Trafalgar i d'Ausiàs Marc i el passeig de Sant Joan. A la colònia hi mantindran una luxosa residència, la «torre». Aquests industrials que a Barcelona són un més entre molts, a les colònies, als pobles i a les comarques són els amos. La seva influència ultrapassa els límits geogràfics de la seva colònia i s'estén als pobles i a les capitals de comarca. Durant els anys de la Restauració de la monarquia de la casa de Borbó, després del 1875, participen activament en la vida política local i comarcal: són alcaldes de les capitals de comarca, diputats provincials i diputats i senadors a les Corts espanyoles.

Al Berguedà, els Pons, els Rosal i José Enrique de Olano y Loyzaga faran política i assoliran quotes de poder avui impensables; Josep Monegal i Nogués, propietari de la colònia de l'Ametlla de Monegal, fou alcalde de Barcelona i

fundador de la Caixa de Pensions; Puig i Llagostera esdevingué un dels màxims defensors del proteccionisme a Madrid. Esdevenen mecenes i promotors d'obres socials als pobles on pertanyen les colònies, paguen les obres de construcció d'escoles, camps de futbol i hospitals de pobres i impulsen la creació de grans infraestructures, com per exemple el ferrocarril Manresa-Berga-Guardiola de Berguedà, o intervenen en la fundació de la Caixa d'Estalvis de Manresa.

De la importància política dels fabricants de colònia al començament del segle xx, n'és un bon exemple la visita que va fer l'any 1908 el rei Alfons XIII a Catalunya. Durant els quinze dies que va durar la seva estada, a més de participar en actes culturals i polítics a Barcelona, el monarca va visitar les principals indústries de Catalunya; el rei pretenia enfortir els lligams amb les elits locals catalanes amb l'ennobliment de nombroses famílies industrials —com, per exemple, Eusebi Güell o José Enrique de Olano— amb la intenció de crear una elit dirigent local propera al règim. La visita als dos rius industrials de Catalunya es va preparar amb molt d'interès, ja que també va servir per a escenificar l'adhesió de les classes populars al monarca Borbó i deixar clar que els antics territoris on havien campat els rebels carlins a Catalunya havien abandonat i oblidat la causa carlina i la rebel·lia contra la monarquia constitucional, considerada massa liberal.

Amb la fi de la Restauració i l'arribada de la Segona República el 1931, els amos passen a un segon pla i es distancien de la colònia, que deixen en mans dels seus homes de confiança (directors, capellans, majordoms i mestres), una actitud que mantindran durant els anys del franquisme. Gràcies a la difusió de l'automòbil i a la millora de les carreteres i del servei telefònic, les seves estades a la colònia es redueixen cada vegada més i es limiten a uns quants dies d'estiu a la torre i, finalment, moltes d'aquestes majestuosos cases queden tancades llargues temporades fins que el descuit i la crisi les fan malbé. Amb tot, no deixen mai d'estar presents en els actes importants per a la colònia, com són la festa major, aniversaris, celebracions, inauguracions, etc., acompanyats de les autoritats locals, de la Guàrdia Civil, del capellà, i, si l'ocasió s'ho val, dels procuradors a Corts, els diputats provincials i el bisbe.

ELS TREBALLADORS

Dinasties d'industrials i dinasties de treballadors de colònia, perquè les colònies van ser un poderós factor d'atracció de mà d'obra i redistribució territorial de la població. Als primers temps, els habitants de les colònies provenien de l'entorn rural; fugien de la misèria dels pobles, dels durs contractes de masoveries i dels problemes generats per les guerres carlines —totes tres es viuen amb força a les comarques del Berguedà, el Ripollès i Osona, i també al nord del Bages—. No desconeixien del tot el treball amb màquines ni la matèria primera; sí, en canvi, el treball a la fàbrica.

Als orígens i en força colònies, el treball a la fàbrica proporciona habitatge i serveis bàsics a una família de tres membres productius. I s'entén per productius les dones i les criatures a partir de vuit o nou anys, a més dels homes, és clar. Cal que ens fixem en aquest fet: els amos donaven feina preferentment a les famílies que podien incorporar un major nombre de treballadors, d'una manera immediata o a curt termini. També triaven els treballadors, que canviaven sovint de colònia, buscant millors condicions de treball, d'habitatges o de serveis, i més oportunitats per a la totalitat dels membres de la unitat familiar. La concessió d'un pis a la colònia a un preu baix de lloguer estava condicionada a la dedicació a la fàbrica. Així, a la Colònia Pons, per exemple, només rebien un pis aquelles famílies amb tres membres treballant a la fàbrica. Tenien també la possibilitat de llogar un hort a baix preu i de tenir un galliner.

Una segona tongada és la que protagonitzen, als primers anys del segle xx, les famílies procedents de comarques agrícoles en crisi com ara el camp de Tarragona, Lleida o la Franja de Ponent, i fins i tot de la zona fronterera entre Aragó i València, als quals s'hi van afegir els de Múrcia i València a les dècades del 1920 i el 1930. Cada colònia va crear la seva xarxa de reclutament, que va donar feina a parents, veïns i amics d'indrets concrets de la geografia espanyola, en especial del sud d'Espanya, però també de Lleó, Galícia i Andalusia, una dinàmica que no s'aturà fins a l'arribada de la crisi de l'any 1973.

Però no tots els treballadors de la fàbrica vivien a la colònia, com ja s'ha indicat. Una part ho feia al poble i també a les masies de la rodalia, des d'on anaven a peu cada dia a treballar en llargs trajectes que feien en colla i en funció dels torns de treball. Per allotjar les noies i estalviar-los els llargs trajectes, a les colònies més grans es van construir les residències per a noies treballadores, a cura d'algun orde religiós femení, i que també acollien les vídues soles i sense família amb l'objectiu d'alliberar l'habitatge a favor de famílies completes.

Sovint s'ha parlat del caràcter dòcil i disciplinat dels treballadors de «muntanya»; els estudis recents permeten afirmar que la docilitat arribà a còpia de control, paternalisme i catecisme. I és que des del començament del segle xix hi ha notícies de conflictes violents de tipus ludista a les comarques on posteriorment s'instal·laren les colònies. El 1824, un grup de treballadors destrossà les màquines de la fàbrica de Miquela Laccot a Camprodon (Ripollès), i situacions semblants es van viure a mitjan segle xix a Sallent i a Balsareny (Bages). El 1855, els treballadors de la fàbrica de Cal Lluís Né de Berga es declaraven en vaga en solidaritat amb els treballadors barcelonins durant el conflicte de les selfactines, i van ser durament reprimits. L'escriptor Josep Pla explica que fou a Manlleu on va néixer el mot *esquirol*, quan els fabricants van substituir els treballadors en vaga per d'altres procedents dels pobles veïns, una bona colla dels quals eren de l'Esquirol, el nom popular que a partir de llavors rebé el poble de Santa Maria de Corcó. De Manlleu van marxar força fabricants, Ter

amunt cap al Ripollès, on van fundar noves fàbriques i colònies fugint de la conflictivitat.

D'aquesta conflictivitat ludista es passà, als anys vuitanta del segle XIX, a la conflictivitat generada per les demandes de millores salarials i reducció de la jornada de treball. Al Ter, Manlleu i Roda es van convertir en places fortes del sindicat Les Tres Classes del Vapor, que es mobilitzà solidàriament amb els treballadors de la Colònia Matabosc de Camprodon el 1881 quan l'empresari utilitzà esquiroles i organitzà expedicions per a cercar obrers d'Almeria en resposta a les reivindicacions dels seus treballadors. La lluita dels treballadors d'aquesta conca tenia com a objectiu bàsic el reconeixement del dret d'associació —els obrers associats no trobaven feina— i l'organització de mecanismes de resistència sòlids per fer front als períodes de vaga. Es tractava, però, d'una conflictivitat que no es quedava només en vagues puntuals, sinó que anava molt més lluny —el 1888 al Ter la vaga va durar prop d'un any—.

Al Llobregat, el conflicte es radicalitzà fins al punt d'esdevenir violent. El 1883 hi va haver atemptats amb bombes a les colònies berguedanes de Cal Rosal, Cal Metre i Cal Pons contra directius i propietaris. Entre el 1884 i el 1890, el gran conflicte de fons no era solament la reducció de la jornada de treball, sinó també la lluita contra la imposició del treball nocturn. L'oportunitat de fer servir l'energia hidràulica dia i nit era massa llaminera perquè els industrials la desaprofitessin.

La vaga del 1890, protagonitzada pel sindicat Les Tres Classes del Vapor, es va viure amb una duresa especial al Llobregat. La repressió va ser tan forta i les conseqüències tan importants que les reivindicacions van quedar tallades en sec amb acomiadaments i llistes negres per a negar la feina a la comarca a uns sis-cents obrers: el «pacte de la fam». Algunes colònies industrials van ser rodejades d'un mur que les separava de l'exterior, amb una porta que es tancava a la nit o quan convenia, justificant així les crítiques que qualificaven les colònies fabrils de «feudalisme industrial». L'amo de la fàbrica era el propietari de l'habitatge i de la botiga. Ser acomiadat comportava ser desnonat i expulsat del nucli industrial.

Fou a partir d'aquest conflicte, provocat pel locaut dels mateixos fabricants que tenien estocs acumulats, que es va començar a aplicar a les colònies la política paternalista que es concretava en un fort control dels treballadors i en l'oferta de més serveis (guarderies, escoles, bar, casino, teatre, zones de lleure, etc.), a més de models tous d'organització de serveis (societats mutualistes i recreatives, econòmats, etc.) que durant molt de temps foren superiors als que podien oferir els pobres ajuntaments dels pobles, caps del terme municipal. El fabricant suplïa un Estat amb responsabilitats socials que encara trigaria molt a arribar. Així es tractava de retenir uns treballadors per tal que no emigressin a Barcelona o a altres poblacions.

Aquesta política tingué especialment èxit al Llobregat, on s'aplicà amb molta cura: directors i capellans, mestres i monges es van encarregar d'adoctrinar els treballadors,

de premiar fidelitats, i fins i tot de promoure els fills dels treballadors amb la possibilitat d'accedir a estudis. I és que no faltaven ideòlegs: des de l'Església catòlica a partir de l'encíclica *Rerum novarum* del papa Lleó XIII, del 1891, aplicada amb molta cura als bisbats de Solsona i Vic, on s'escampava la geografia de les colònies, fins al mateix Enric Prat de la Riba amb la seva obra *Ley jurídica de la empresa*, del 1898.

El sistema de colònia era vist com un bon instrument de regeneració de la classe treballadora i un mitjà per a enaltir els valors de la disciplina, el treball, la família, la tradició i la religió. Les colònies no són únicament centres de treball, sinó llocs adequats per a l'educació, l'esbarjo, per a fomentar la religiositat i els valors de la vida tradicional. Els treballadors que no s'hi adapten abandonen la colònia per iniciativa pròpia o per força; amb un ofici après podien anar a treballar a una fàbrica de poble o a la ciutat, fins i tot provar sort a l'altre riu, que és el nom amb què la gent del Llobregat berguedà i del nord del Bages anomenen el Ter; i a l'inrevés, els del Ter respecte al Llobregat.

Al Ter, amb una llarga tradició de reivindicació, la conflictivitat s'allargà fins a finals del XIX, amb la generalització de les màquines de filar contínues, que estalviaven molta mà d'obra i que podien treballar amb personal no qualificat. A aquest problema, s'hi afegí el de les reivindicacions salarials i els horaris de treball. La vaga del 1899 a Osona se saldà amb una victòria transitòria dels treballadors, però el 1901 començaren els locauts empresarials. L'any anterior s'havien constituït les associacions de fabricants amb l'objectiu de mantenir les condicions laborals vigents, fer front a les mobilitzacions obreres, confeccionar llistes negres de treballadors considerats conflictius i augmentar els serveis i millorar les condicions de vida de les colònies, i s'aconseguí també la pau social. A la Colònia Sedó, Agustí Sedó efectuà diverses millores el 1903, i aconseguí evitar la conflictivitat el 1913 i el 1919. A la Colònia Borgonyà, la primera vaga es va viure el 1898-1899 i la segona el 1927, en plena dictadura de Primo de Rivera, com a conseqüència d'una imposició horària de 52 hores davant les 48 vigents, i va ser protagonitzada per les dones, que constituïen el percentatge més important de treballadors.

Cal també destacar que el món obrer de la colònia no era uniforme. Una de les seves principals característiques era la clara jerarquia existent entre treballadors d'elit, majordoms, contramestre i encarregats, però també escriptors i administratius. La formació era bàsica per a poder pujar en l'escalafó jeràrquic de la fàbrica i de la colònia, i es basava en l'aprenentatge i en l'estudi, conceptes aplicables només als nois. L'aprenentatge més sòlid i prestigiat era el que tenia lloc a la manyaneria o taller mecànic, on els nois aprenien, al costat del manyà gros, les diferents branques de l'ofici —ajustador, torner, soldador, ferrer i forjador—, cosa que els obria les portes de l'ascensió professional i l'accés a la muntura, i d'aquí a les categories d'encarregats, contramestres i majordoms. Els estudis nocturns, impartits a les mateixes colònies i vin-

culats a l'Escola del Treball de Barcelona, permetien assolir les categories d'oficial mecànic, instal·lador, electricista, filador o industrial tèxtil. L'accés a la mestria i a l'enginyeria tècnica exigia passar per la prestigiosa Escola Industrial de Terrassa, la gran escola vinculada a la indústria tèxtil catalana.

La història de la família Puig-Riera, de Puig-reig, mostra molt bé alguns dels aspectes més característics d'aquestes famílies obreres. Són originaris de masoveries properes a les valls fluvials en procés d'industrialització, famílies nombroses, i la majoria dels seus membres treballen a la fàbrica i canvien de colònia fins a trobar la que esdevé definitiva i en la qual aconseguen l'ascensió professional i social. Els orígens de la família Puig s'han trobat a Serrateix (Berguedà) a principis del segle XIX. Salvador Puig i la seva esposa Antònia Trujols són els pares de Josep Puig Trujols que, casat amb Antònia Conill de Viver, es trasllada a viure a Castelladral (Bages) per fer de masover. Allí van néixer els seus fills: Miquel (1886), Hermenegild (1889), Maria (1892) i Josep (1895), quatre germans que es van casar amb quatre dels quinze fills que va tenir el matrimoni Boixader Serra, l'agutzil i carter de Serrateix. L'Hermenegild Puig Trujols i la seva esposa Rita Boixader Serra van viure una temporada a Castelladral i després a Merola, però, a mesura que la família augmentava fins a deu fills, es van traslladar a Cal Pons. Allí, les quatre grans —la Carme (1917), la Ció (1919), la Maria (1920) i la Lurdes (1922)— van treballar de filadores i l'Àngel (1924) i en Joaquim (1926) van ser contramestres de la secció de teixits; la Pilar (1928), teixidora; en Josep (1931), encarregat de la secció de preparació; en Miquel (1934), encarregat de la secció de filatura, i en Jordi (1937), transportista.

La branca materna és coneguda des de mitjan segle XIX. Florenci Riera Solà, nascut a Balsareny (1868), es va traslladar a la Colònia Soldevila per fer-hi de traginer i allà es va casar amb Maria Corominas Sardans (1874), minyona del pis de l'amo de la colònia. Els tres fills d'aquest matrimoni, Maria, Peronella i Isidre (1911), van aprendre a teixir a la fàbrica de la Colònia Soldevila, on l'Isidre va conèixer la qui fou la seva esposa, Maria Reguant Oliva.

Els Reguant s'havien instal·lat a la Colònia Soldevila després de passar per dues colònies: El Fusteret, al Cardener, i Cal Riera, al Llobregat. Eren gent amb ofici. Francesc Reguant Gras era filador i la seva dona, Dolors Oliva Boix, teixidora; el seu germà, l'oncle Jacob, fou tècnic tèxtil, majordom i director d'una fàbrica tèxtil de Sevilla. Isidre Riera Corominas, nascut a la Colònia Soldevila de Balsareny el 1910, s'instal·là a la Colònia Pons de Puig-reig amb la seva esposa, Maria Reguant Oliva; durant molts anys fou majordom de telers i la seva esposa, teixidora. Els seus fills, els tres primers nascuts a la Colònia Soldevila i la petita a Cal Pons, han treballat, poc o molt, a la fàbrica: la Maria Dolors (1934), de nuadora; en Francesc (1938), s'ha jubilat com a majordom de telers de Cal Pons; en Joan (1941), enginyer tècnic tèxtil, es traslladà a treballar a la indústria del punt d'Igualada, i la Maria Rosa (1947) és administrativa. A l'església de Cal Pons es van

casar en Josep Puig Boixadera i la Maria Dolors Riera Reguant; els seus fills, l'Ermengol (mestre), en Florenci (cantant líric), en Joaquim (filòleg) i en Francesc (bibliotecari), ja no han treballat a la fàbrica: són hereus de la crisi, però també de la progressió social d'una família de colònia.

LA CONSTRUCCIÓ D'UNA COLÒNIA. EL CAS DE CAL PONS

Josep Pons i Enrich (Manresa, 1811 - Barcelona, 1893), descendent d'una família de perxers vinculats a la indústria de la seda manresana del segle XVIII, fou un important industrial cotoner que també es va dedicar a la política local. Va ser un dels membres de la generació manresana més emprenedora de la seva època, de la generació dels polítics i dels poetes, però també dels grans industrials que van intentar la gran transformació de l'economia industrial catalana. Fa més de cent anys, el 1875, la família Pons va comprar els terrenys de cal Garrigal (Puig-reig), que va ampliar posteriorment; la intenció era crear una colònia industrial. El 20 de gener de 1876, el governador civil de Barcelona autoritzava Ignasi i Lluís G., els fills de Josep Pons, a aprofitar 4.620 l/seg d'aigua del Llobregat i a construir un salt de 13,78 metres. Tot seguit van iniciar les obres de construcció de la resclosa, el canal, la sala de turbines, la fàbrica i els primers blocs d'habitatges; la fàbrica s'inaugurà el 1880.

A la casa de cal Garrigal, totalment reformada i amplificada, s'hi va instal·lar la botiga, un dels serveis més importants de la colònia; avui en diríem un supermercat perquè, a més de vendre tota mena de comestibles, s'hi trobava carn, bacallà i sardines, roba, espartenyas, sabates, sabó i productes de neteja, vi i aiguardent, oli i qualsevol cosa que la població de la colònia pogués pagar. Al costat de la botiga, també s'hi va instal·lar el cafè. Al mateix temps que es construïa el conjunt d'edificis industrials, s'alçava el mur de dos metres d'alçada que tancava tota la propietat, inclosos els horts i els camps de secà. Tenia tres portals: el de la fàbrica, el de les Abelles i el del camí de Cal Biel, i dues portes: la de l'estació i la de la resclosa.

D'aquesta primera etapa que va del 1875 al 1880 també és la torre dels amos, un magnífic edifici historicista de dues plantes, golfes i baixos, enmig dels jardins que, a poc a poc, s'havien de convertir en un dels parcs més espectaculars i més excepcionals que es poden trobar en una colònia industrial. Els Pons devien ocupar la torre d'una manera força continuada, atès que fins al 1885 el tren no va arribar a Puig-reig i, per tant, els industrials, importants accionistes de la companyia, van haver d'esperar uns deu anys abans no van poder fer servir aquest modern i còmode mitjà de transport per a viatjar fins a la seva colònia.

Cinc anys d'intensos treballs que va dirigir Francesc Joan Canals, l'únic mestre d'obres titulat de tota la comarca del Berguedà i que, tot i que no s'atrapava la feina, defensava amb entusiasme el privilegi que el seu títol li pro-

porcionava. Amb tot, els Pons van contractar el servei d'arquitectes perquè projectessin les torres i l'església, les obres més monumentals de la colònia. Probablement també els va assessorar algun expert en jardins, ja que la seva disposició no és pas fruit de la improvisació. Tot i que és evident, no podem deixar passar l'oportunitat d'insistir en la importància i la complexitat de les obres portades a terme. Imaginem un tragí constant de picapedrers —les grans quantitats de pedra que es van fer servir per a bastir tots aquests edificis van sortir de les pedreres situades al peu del Llobregat, dins i fora de la finca de cal Garrigal—, paletes, manobres, guixaires, fusters i tota mena d'operaris que treballaven al mateix temps que manyans i muntadors instal·laven la turbina, els telers i tota la maquinària de la filatura.

L'obra era tan important i la inversió tan elevada, que els Pons no van dubtar ni un moment a sol·licitar l'estatut de colònia agrícola i industrial, i d'aquesta manera aconseguir l'exempció d'impostos. El 22 de maig de 1882, Ignasi i Lluís Pons Enrich obtenien la concessió de colònia per a quinze anys, període que aconseguiren ampliar en cinc més el 1892. És interessant adonar-se de les dates. El 1886 finia l'exempció d'impostos concedida per la Llei d'aigües del 1866. Tot era ben planificat i no s'havia deixat res a l'atzar. A un nivell superior al dels habitatges obrers i de la fàbrica, al mateix nivell de la torre vella, es construeix el conjunt format per l'església —aixecada entre el 1886 i el 1887—, la rectoria, el convent de la comunitat de germanes dominiques de l'Anunciata, l'escola de nens i la de nenes, la residència per a noies treballadores i el teatre. Aquestes obres finalitzen el 1893 i el mateix any que mor Josep Pons Enrich a l'edat de vuitanta-dos anys, tres anys abans de la mort de l'hereu, Ignasi Pons, que deixa tres fills orfes, Josep, Antoni i Heribert Pons Arola.

Lluís G. Pons Enrich, que ja portava des de feia anys el negoci familiar i el comandament de la colònia, esdevé l'home fort fins a la seva mort el 1921. Abans del 1893 construeix la sala nova que s'omple de moderns telers mecànics i construeix la torre nova que s'inaugura el 1897 i que es converteix en residència del matrimoni Pons-Roca, mentre que els nebots i la cunyada, quan visitaven la colònia, s'allotjaven a la torre vella. L'any 1900 s'inaugura el xalet del director, una figura clau que haurà de garantir la producció i el control de la colònia i permetre a Lluís Pons dedicar-se intensament a la política a nivell comarcal, provincial i estatal. Quan el 1909 els seus nebots arriben a la majoria d'edat, la raó social Luis G. Pons y Enrich, fàbrica de Hilados y de Algodón es transforma en Luis G. Pons y Sobrinos.

Lluís G. Pons Enrich fou, sens dubte, el membre de la família que més va destacar, no solament per la seva faceta d'industrial i de constructor, sinó també com a polític, vocació que va heretar del seu pare. De la seva dedicació industrial, cal remarcar que participà i influí decididament en els consells d'administració de la Caixa d'Estalvis de Manresa, fundada entre altres pel seu pare, que en fou el primer director, i de la companyia ferroviària Tranvía o

Ferrocarril Económico de Manresa a Berga. El seu paper fou decisiu a l'hora de desencallar la construcció del tram ferroviari de Cal Rosal fins a Guardiola de Berguedà i des d'aleshores va establir una forta aliança amb José Enrique de Olano, futur comte de Fígols, enginyer de mines i propietari dels jaciments més importants de carbó de Catalunya, les mines de Fígols. Per tal de controlar i augmentar els seus negocis, no dubtà de fer política i ho féu primer dins el marc del partit liberal dinàstic, pel qual fou diputat al Congrés, a Madrid, a les legislatures del 1901 i el 1905. Des del 1919 fou membre destacat de la Unión Monàrquica Nacional, un dels partits més dretans de l'àmbit polític català del moment. A partir del 1918, l'escó parlamentari pel districte de Berga estava en mans d'Olano y Loyzaga, primer comte de Fígols.

Lluís G. Pons Enrich fou protagonista indiscutible de la vida econòmica, política i social del primer terç del segle xx a Barcelona, a Manresa, al Bages i al Berguedà, un clar exponent del paternalisme i promotor d'obres de beneficència: va endegar l'Hospital de Sant Josep de Manresa, on va pagar una sala per a atendre ferits en accident de treball, i va ser impulsor i mecenes de l'Hospital de Sant Josep de Puig-reig. Si a Manresa li agradava presentar-se com a benefactor dels pobres regalant cada any saques d'arròs procedents de les propietats a l'Ebre on navegava el vapor *Anita*, en honor de la seva esposa, a Cal Pons *don* Lluís i *donya* Anita excel·lien en l'aplicació del paternalisme, una pràctica que van mantenir fins a la seva mort el 1921.⁶

LA FI DEL SISTEMA DE COLÒNIES

L'autarquia econòmica del règim franquista, des del 1939 fins a finals dels anys cinquanta, va ser una època favorable per a les colònies industrials. A partir dels anys seixanta, amb la primera crisi de la filatura i amb els canvis provocats pels nous temps, el sistema s'enfonsa. Les colònies eren societats anònimes familiars que acabaven sentint-se com un pes excessiu a mesura que s'acosta la crisi, molt especialment a partir dels anys seixanta; una crisi que no té aturador i que acaba posant fi al sistema abans que a l'activitat de la fàbrica. També hi ajuda, i molt, la conjuntura general. Catalunya entrava de ple dins la societat de consum i vivia intensament els canvis polítics i culturals que també van entrar a les colònies. L'augment del nivell de vida implicà un augment del consum —electrodomèstics i cotxe— i el desig generalitzat d'accedir a un habitatge propi, símbol com cap altre de l'èxit professional i materialització de les oportunitats que oferia viure al poble i treballar a la colònia. Un major accés a l'educació, el descens de les pràctiques i de la influència religiosa, les revoltes generacionals contra els adults, una lleu liberalització i la imitació de les pautes de conducta estrangeres visibles a través de la televisió, determinades lectures i els efectes del turisme, van fer trontollar la dictadura i també el món segur i plàcid de les colònies.

Als amos, el sistema ja no els sortia a compte, i la majoria de treballadors estaven disposats a pagar la seva dependència. D'una manera lenta, sostinguda, però sense pausa, les colònies es van anar buidant progressivament de gent, abans fins i tot de la crisi industrial definitiva, agreujada a partir del 1978. Abans d'acabar el segle, l'any 1999, tancaven les dues darreres fàbriques de colònia industrial: la de Borgonyà (Torelló) al Ter i la de l'Ametlla de Merola (Puig-reig) al Llobregat.

Als últims anys, l'interès per conservar el patrimoni integral —urbanístic, arquitectònic, històric, documental, natural i immaterial— de les colònies ha culminat en l'aprovació, per part de la Conselleria d'Obres Públiques de la Generalitat, del Pla director urbanístic per a les colònies industrials del Llobregat a les comarques del Berguedà i del nord del Bages. Està en procés d'elaboració el de les colònies del Ter; queda pendent el de les colònies del Baix Llobregat (des de la Sedó, passant per Can Gros i la Colònia Güell), i cal articular el sistema perquè les que queden escampades i un xic més allunyades dels grans nuclis es puguin integrar als plans directors que les ordenen i que en tots els casos les consoliden com a espais de residència, d'activitat productiva i turística i de preservació de la memòria històrica. El Manifest de les Colònies, elaborat el 2005 per a reivindicar de les institucions una clara actuació d'ordenació sobre aquests conjunts, acabava amb aquest prec: «Les colònies no es poden considerar només com a patrimoni històric; són una realitat fins ara silenciosa, un element clau en el present i el futur d'aquest país per a frenar l'anomenat desequilibri territorial entre la Catalunya rural i la Catalunya urbana, entre els Pirineus i el litoral. No estem parlant d'una anècdota, sinó de més d'un centenar de nuclis urbans que tenen tot el dret a formar part de la Catalunya del segle XXI.»

Les colònies industrials són un dels elements més destacats del patrimoni industrial català. De tot el ric conjunt, més d'un centenar, algunes han optat per fer del seu patrimoni un recurs de turisme cultural, amb interessants propostes de museus i centres d'interpretació, itineraris i visites guiades. Aquest és el cas de l'Ametlla de Merola, de Cal Pons i Cal Vidal (Puig-reig, Berguedà), de la colònia minera de Bellmunt del Priorat, de la Colònia Borgonyà i la Colònia Vila-seca (Sant Vicenç de Torelló, Osona), de la Colònia de Sant Corneli (Cercs, Berguedà), de la Colònia Güell (Santa Coloma de Cervelló, Baix Llobregat), de Viladomiu Nou i Viladomiu Vell (Gironella, Berguedà), de la colònia minera d'Ogassa (Ripollès) i de la Colònia Sedó (Esparreguera, Baix Llobregat).

NOTES I REFERÈNCIES

[1] ROSA SERRA I ROTÉS. *Les colònies tèxtils de Catalunya*. Angle Editorial, Manresa 2000, col·l. «Patrimoni Artístic de la Catalunya Central», núm. 8; *Colònies industrials*. Catàleg de l'exposició organitzada pel Departament de Cultura de la Generalitat de

Catalunya, el Museu d'Història de Catalunya i el Col·legi de Periodistes de Catalunya (2 de desembre de 2009 - 7 d'abril de 2010). Barcelona 2009.

- [2] Àngel PANIAGUA MAZORRA. *Repercusiones socio-demográficas de la política de colonización durante el siglo XIX y primer tercio del XX*. Ministerio de Agricultura, Pesca y Alimentación, Madrid 1992, «Serie Estudios», núm. 3.
- [3] Jordi Clua i Mercadal ha estudiat el tema de les conflictives relacions entre els municipis i les colònies a partir dels exemples dels Viladomiu i l'Ajuntament de Gironella (Berguedà), les colònies de Salou i El Còdol Dret amb el municipi de les Masies de Roda (Osona), i la colònia Sedó d'Esparreguera. Vegeu: *Les colònies industrials*. Els Llibres de la Frontera, Barcelona 2001, col·l. «Coneguem Catalunya», núm. 31, p. 235-284; Àngel PANIAGUA MAZORRA, *op. cit.*
- [4] ROSA SERRA I ROTÉS, *op. cit.*, p. 10-20.
- [5] ROSA SERRA I ROTÉS. *Les colònies del Llobregat. Industrialització i urbanització*. Generalitat de Catalunya, Departament de Cultura, Barcelona 2009, p. 134-151.
- [6] ROSA SERRA i Ramon VILADÉS. *La colònia Pons (1875-1987)*. Àmbit de Recerques del Berguedà, Berga 1987.

BIBLIOGRAFIA COMPLEMENTÀRIA

- 150 anys de colònies industrials*. *L'Erol* (Berga), núm. 86-87 (2005).
- BOIXADER, Alba; SERRA, Rosa. *Viure al peu de la mina. Les colònies mineres de Cercs*. Manresa: Zenobia Edicions, 2007.
- CABANA, Francesc. «Fàbriques i empresaris». A: *Gran Enciclopèdia Catalana*. Vol. II. Barcelona, 1993.
- CLUA I MERCADAL, Jordi. *Les colònies industrials*. Sant Cugat del Vallès: Els Llibres de la Frontera, 2001.
- Colònies industrials*. Catàleg de l'exposició organitzada pel Departament de Cultura de la Generalitat de Catalunya, el Museu d'Història de Catalunya i el Col·legi de Periodistes de Catalunya (2 de desembre de 2009 - 7 d'abril de 2010). Barcelona, 2009.
- DOREL-FERRÉ, Gràcia. *Les colònies industrials de Catalunya. El cas de la colònia Sedó*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1992.
- ENRECH, Carles. *El Pla contra la Muntanya. La crisi de la indústria fabril i la colonització fabril de la muntanya (1874-1904)*. Lleida: Edicions de la Universitat de Lleida; Patronat Josep Lladonosa, 2003.
- FERRER I ALÒS, Llorenç. «Los beneficios de los tejidos. La empresa Berenguer y Cía de Artés en la industrialización catalana». *Revista de Historia Industrial*, núm. XVIII (39), 2009, p. 37-75.
- MARÍN, Jeroni. *Condicions de vida i de treball i conflictivitat social al Ripollès (1900-1923)*. Ripoll: Consorci Ripollès Desenvolupament, 2006.

- NADAL, Jordi; MALUQUER DE MOTES, Jordi. *Catalunya, la Fàbrica d'Espanya 1833-1936*. Barcelona: Ajuntament de Barcelona, 1985.
- PADRÓ I MARGÓ, Josep. *La colònia Güell*. Manresa: Angle Editorial, 2001.
- SERRA I ROTÉS, Rosa. *Les colònies tèxtils de Catalunya*. Manresa: Angle Editorial, 2000.
- SERRA I ROTÉS, Rosa; BAYON, Emili. *La Farga Lacambra. Solucions en coure des de 1808*. Barcelona: Angle Editorial, 2008.
- SERRA I ROTÉS, Rosa; VILADÉS, Ramon. *La colònia Pons (1875-1987)*. Berga: Àmbit de Recerques del Berguedà, 1987.
- TERRADES, Ignasi. *La qüestió de les colònies industrials. L'exemple de l'Ametlla de Merola*. Manresa: Centre d'Estudis del Bages, 1994.
- VALL, Pere. *De colònies tèxtils a parc fluvial*. Barcelona: Associació d'Enginyers Industrials, 1999.
-

NOTA BIOGRÀFICA

Rosa Serra i Rotés (Puig-reig, 1958) és llicenciada en història de l'art per la Universitat de Barcelona (UB), diploma d'estudis avançats (DEA) per didàctica i patrimoni per la UB, i ha estat professora de geografia i història a diferents instituts de la Catalunya central entre el 1982 i el 1998. Des del 1999 fins al 2005, va dirigir el Museu de les Mines de Cercs (Barcelona) per passar posteriorment a dirigir l'empresa Transversal Produccions Culturals fins el 2010. Actualment treballa com a freelance en diferents projectes culturals.

Professora dels màsters «Museologia didàctica» de la Universitat de Barcelona, «Gestió del Paisatge» de la Universitat Autònoma de Barcelona i «Didàctica del patrimoni i turisme» del CETT/UB, és autora de llibres i articles sobre patrimoni industrial (colònies tèxtils, molins, mineria del carbó) i sobre història de la seva comarca, el Berguedà.